

Szilágyi István költészete*

A mindmáig egyetlen Szilágyi István-életrajz szerzője, Dereáno István elég mulatságosan fogalmazza meg hősének viszonyát a költészethez. Úgy látja, hogy Szilágyi előbb mintegy kötelező bárányhímlőnek tekintette a költészetet, amelyen minden fiatalembernek át kell esnie, később azonban, az 1840-es évek elején, amikor pedig még ugyancsak fiatalnak volt tekinthető, akármilyen okos és művelt is volt, egyszerre csak teljes mellszélességgel a költészet felé fordult.¹ Mint tudjuk, meg is jelent előbb ugyanabban az évben, az 1840-es, Kisfaludy Társaság által kiírt pályázatra beküldött és díjazott két költeménye, az *Árpád*,² a *Csák és királyleány*,³ majd nem-sokára az *Emlékbeszéd* című, szintén pályázatot nyert szatírája.⁴ Azután tudunk egy ugyancsak pályázatra beküldött, föltehetőleg Rákóczi-ról vagy Mikecsről szóló verséről (*Pontuszparti sír*), amely azonban – nyilván cenzurális okokból – nem jelent meg, és legjobb tudomásom szerint a kézírata is eltűnt vagy lappang. Még kevesebb biztosat tudunk Szilágyi későbbi szépirodalmi nevezhető tevékenységéről: legtöbbször a *Bécsi napok* című drámáját emlegetik, amelyet ugyancsak cenzurális okokból (hiszen a Zrínyi Péterék peréről és kivégzéséről szólt) eleve Főnyad István álnéven adott be, és ha van kézírata, akkor tudomásom szerint ez is lappang. Van még egy *Zrínyi* című rémdrámája is, amelyet Zrínyi Péter két fiáról írt, akik egymást fel nem ismervén párbajoznak, aminek a vége akaratlan testvérgyilkosság lesz; ezt állítólag szalontai rektor korában írta.⁵ Végül több szerző is említi röviden egészen gyermeki ifjúkorában írott verseit, amelyek a *Lant* című, ifjabb Péczely József professzor által szerkesztett debreceni diákantológiában jelentek volna meg;⁶ én mind a négy megjelent kötetet végignéztem, de sehol nem leltem biztosan Szilágyinak tulajdonítható verset, hacsak nem a második kötet „Sz. I.” monogrammal jelölt *A' búsongó* című zöngeményét, de

* Szörényi László és Szilágyi Márton előadása a Magyar Tudományos Akadémia szervezte Szilágyi István-émlékülésen hangzott el, 2019. október 21-én. A szerk.

¹ Vö. Rózsashegyi DEREÁNO István dr., *Arany János „Izaparti hű barát”-ja: Horogszeghi Szilágyi István élete és kora*, [Nagykőrös], Nagykőrösi Arany János Társaság, 1941.

² SZILÁGYI István, *Árpád*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, II, (1838–1839), 250–253.

³ SZILÁGYI István, *Csák és királyleány*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Második kötet (1840–1841), 247–254.

⁴ SZILÁGYI István, *Emlékbeszéd*, A Kisfaludy-Társaság' [M. Szépirodalmi Intézet] Évlapjai, Harmadik kötet (1841–1842), 404–419.

⁵ Ld. DEREANO, *Arany János...*, i. m.

⁶ Így például Nagy K. Sándor munkája a Szilágyi István hajdani tanítványa, Várady Gábor által szerkesztett kötetben: NAGY K. Sándor, *Szilágyi István és az ő irodalmi munkássága = Szilágyi album*, írták Szilágyi István volt tanítványai, szerk. VÁRADY Gábor, Bp., Pesti Könyvnyomda Rt, 1885.

ez minden valószínűség szerint a más verseknél ebben, illetve a sorozat több más kötetében is szereplő Szűts István szerzeménye.

Első megjelent műve tehát az *Árpád*, e szigorúan megszerkesztett élőkép az óda hangnemében írva, amely azonban a balladapályázaton nyert díjat. Elégikus hangot viszont, amely a balladához nélkülözhetetlen, csak keretül használ: a tizenhét négy-soros strófából álló költemény elején emlékszik a véres csatára, ahol régen a jövevény Bendegúz és Attila, később Árpád, más részről pedig az itt lakó más népek harcoltak a haza birtokáért. Utóbbiak közül csak a most frissen legyőzöttek, tehát Zalán bolgárai vannak megnevezve. Ettől kezdve tulajdonképpen nincsen cselekmény, hanem a költő egy hatalmas freskót fest az alpári tájra mint háttérre. Ugyanis úgy állítja be a pusztaszeri gyűlést, mint amely úgy szerzette a haza törvényeit, hogy akár több ezer évig minden veszélyt túlélhessen a nép, mert maradandó és igazságos jogkörben érvényesülő törvényeket hoztak, és ezekre véresküt tettek. Ezalatt a vérszerződést érti, és ezt helyezi az egész költemény geometriai középpontjába, azaz a kilencedik strófába: „És áll a törvény jog fölött; / S rá esküzálogul / Oltárra mind a hét vezér / Kiöntött vére hull.” Szilágyi nem állja meg persze, hogy ne építsen be a továbbiakban egy kis célzást az eskü jellemzésére:

A szózat általszellemül
Átküzdni éveket,
küzdés között legyőzni bajt,
Legyőzni vészeket.

És annyi dúló harc után
Vérförgeteg között,
Hol annyi ország romba dőlt
A nemzetek fölött:

Fönáll az ősi *Pusztá-Szer*
Magas ereklyeül,
S ki győzött, fön a nemzet is,
Ledönthetetlenül.

Ha pedig valaki kíváncsi volna, hogy mi is ez a törvény, amely ilyen tartóssá teszi Magyarországot, megtudhatja a középső versszakot megelőző nyolcadikból, ahol föltűnik az az ösdemokráciáról szőtt álom, amely később olyannyira jellemezni fogja majd Arany Jánost, aki a vezérek korába, tehát az Árpád utáni, a királyság előtti századra tette ezt az osztály nélküli egyenlőséget. Árpádnak ugyanis, aki felszólította törvényhozásra az összegyűlteket, így válaszol a tömeg: „S a szóra, mellyet férfi szólt, / Ki népe csillaga, / »Törvényt« dörg vissza ajkain / *A nép – az úr – maga.*” (Kiemelés tőlem, Sz. L.)

A *Csák és királyleány* című, második költemény, amely az 1840-ben kiírt pályázat koszorúját vitte el, már merőben más helyzetről szól. Itt a mottó egy Kölcsey-idézet: „Szerte nézett s nem lel / Honját a hazában.” A vers történeti háttére 95%-ban fikció, hiszen Csák Mátét ifjú hősszerelmesként tünteti föl, aki beleszeret az éppen elhunyt

utolsó Árpád-házi király, III. Endre árva leányába, Erzsébetbe. Csák följánlja neki kardját (ezzel utalva arra, hogy minden idegen támadást visszaver), de följánlja egyúttal szívét is, mert úgy gondolja, hogy az volna a nemzet megmaradásának a záloga, ha nem kerülne idegen dinasztia a magyar trónra. Annyi igaz a vers gyér tényanyagából, hogy Csák tényleg Szabolcs és Ete leszármazottja, valamint egy ideig nádor is volt III. Endre alatt. Szilágyi azt már nem teszi hozzá, hogy maga a király csapta el gonosztettei miatt, nőügyei pedig annyira botrányosak voltak, hogy képes volt még arra is, hogy szétkergessen egy lakodalmat, a vőlegényt megölje, a vendégeket kifossa, a menyasszonyt megerőszakolja. Arról most nem is beszélünk, hogy természetesen III. Endre halála után a legkülönbözőbb trónkövetelőket támogatta, miközben ügyesen próbált felépíteni egy saját kis független államot a későbbi szlovák történetírók legnagyobb örömeire. Azonkívül furcsa módon udvarolt – ami még akkor is feltűnő volna, ha ő is Debrecenbe járt volna lelkészképzőre –, mert azt mondja annak a leányzónak, akit később, mint tudjuk, Tössi (vagy Árpád-házi) boldog Erzsébetként tisztel a katolikus egyház, de már fiatalkorában is elég kialakult nézetei voltak az Isten és a bálvány közti különbségről: „O hölgy, szivemnek hölgye, / Bálványom istenül; / Csatákban hősöd elvész, / Emléke istenül.” (Csáknak, úgy látszik, eretnek nézetei voltak, ezt nyilván azért hordozta szívében, hogy ne csak a szlovákoknak, hanem Husz János révén a csehszlovákoknak is kedves legyen az alakja.⁷ Továbbá Szilágyi itt se tudta megtagadni etimologizálva szójátékos dühét, és az „istenül” egyszer azt jelenti, hogy ’istenként’, máskor azt, hogy ’istenné válik.’) A végén mindenesetre hiába szerettek egymásba, szegény királylány meghalt, Csák pedig könnyel fűrösztötte márványkoporsóját – ez egyébként eredetileg Tössben volt, ma a zürichi múzeumban –, majd egy idő után ő is meghal.⁸ Közben az idegen király békében ült trónusán. Tehát az előbb láthattuk a *Szózat* sajátos értelmezését, most pedig a *Hymnusét*.

Lássuk végül a három létező költemény közül most az utolsót, amelynek címe *Emlékbeszéd*, alcíme pedig: *Negyed rangu pályasatira* (ez azt jelenti, hogy a Kisfaludy Társaság által kiírt satírapályázaton ez a mű nyerte a negyedik helyet). Nem csak ez az alcím hat kissé meghökkentőnek vagy legalábbis többféle módon olvashatónak – hiszen úgy is érthetjük, hogy a szerző szerénykedik, csak negyedik helyre sorolja a maga művét, amelynek műfaja viszont egy emberi életpálya egészének a satirikus ábrázolása –, hanem a rá következő latin nyelvű mottó is. Ez így hangzik: „Benedictus Dominus Deus Jisrael, quia visitavit et fecit redemptionem plebis suae.” Ez alatt mint az idézetet tartalmazó mű megjelölése a *Zsoltárok könyve szerepel latinul*, mint „Psalmi”. A mottó azonban, mint ahogyan az azonnal kiderül egy bibliai konkordancia felütésekor, nem a zsoltárok közül való, hanem Zakariás énekének első sorával azonos (az egész művet

⁷ A magyar, a szlovák és a cseh, illetve „csehszlovák” nacionalizmus által felhasznált, illetve fabrikált szépirodalmi és historiográfiai Csák-történetekről ld. KRISTÓ Gyula, *Csák Máté*, Bp., Gondolat, 1986 (Magyar História, Életrajzok), 5–11.

⁸ Ld. PUSKELY Mária, *Árpád-házi szent Margit és Ifjabb szent Erzsébet tössi legendája*, Bp., Ameko Kiadó, 1992.

lásd: Lk 1, 68–79). Károli Gáspár fordításában: „Áldott az Úr, Izráel Istene, hogy megátogatta és megváltotta az ő népét.” Szilágyi István természetesen kitűnő tanuló volt minden tárgyból, köztük teológiából is, tehát ismét valami tréfás, ironikus utalásra kell gyanakodnunk; mintegy próbára teszi rögtön az elején olvasói tudását, bibliaismeretét. (Mint majd kiderül, nem hiába, hiszen a szatíra éppen a totális műveletlenséget ostorozza, amely olyan szépen, uralkodó módon jellemzi az egész nemes Magyarországot.)

A költemény több részre tagolódik, amelyek közül az elsőt (1–31. sor) a nagy spatiumon kívül hosszú vonal is elválasztja a rá következőtől, amely önmagában, csak spatiummal elválasztva, kilenc, különböző sorhosszúságú strófaból áll (32–150.), majd ismét következik egy spatiummal és vonallal elválasztott rész, amely hét, ismét különböző terjedelmű strófaból áll (151–243.), ezt követi egy csupán egy, igen hosszú strófaból álló rész, vonaltól vonalig (244–274.), ez után egy hasonló, egy hosszú strófaból álló rész (274–298.), utolsó előttiként egy hatstrófás rész (299–381.), végül, szintén vonallal elválasztva, a zárlat (382–392.). Megjegyzendő, hogy csupán az utolsó előtti rész foglalkozik magával a megboldogulttal mint beszéd, egészen odáig tulajdonképpen igen éles hangnemű és sok példát használó kirohanást olvashatunk a haladás és más átkos találmányok ellen.

A bevezetőben leszögezi, hogy neveltlenség és barbárság volna, hogy igazat mondjunk egy halottról, mert ez csak sértegetés és fájdalmat okoz. Nemcsak a hallgatónak, hanem magunknak is, hisz „Szemünk gyengébb, mint a' fényes igazság' / Égő napját kiállhatná hevével” (16–17.). Érthető tehát, hogy ettől kezdve egy öntudatos vakond vallomását olvashatjuk. A szerző ugyanis rögtön az elején leszögezi, hogy hőséről, Vitézlett Hátrafalvy Bendegúzról csak jót lehet mondani, hiszen tökéletesen érintetlen maradt az új kor minden romlottságától: „Ha szólhatunk-e rosszat férfiról, / Ki lelkét, szívét híven őrizé / Az új kornak csábítgatásától, / 'S szüzen megtartá sirja' nyíltait? –” (28–31.). A rá következő részekben mindenütt tulajdonképpen kiütözik a nyelvésznek készülő ifjú szerző olthatatlan szemantikai kíváncsisága. Először is kifejti, hogy miért nevezi az éppen következő szakaszt „folytatás”-nak, és miért nem használja ezzel az írói művelettel kapcsolatban azt a szokásos kifejezést, hogy „haladjunk”. Úgy véli, hogy ha e szót használná, a megboldogult emlékét sértené, hiszen az egész életében gyűlölte a haladást, mégpedig „con amore” (54.), azaz teljes szívéből. Szilágyi csodásan tudja beilleszteni az idegen szavakat, kifejezéseket vagy idegen országgal kapcsolatos megnevezéseket az ironia elmélyítésére, ilyen a „barbaries”, azaz barbárság (20.), amelynek retorikailag vagy nyelvészetileg éppen az a jelentése, hogy 'idegen szavak használata irodalmi nyelvben'; a „Proh curia!” (106.), azaz 'a gyűlés figyelmébe', 'a tanács előtt', tehát a gyászoló tömeget rögtön a megyeházára vagy az országgyűlésre képzeli. Hasonlóan hazai jogi szakkifejezés a „pro futuris” (116.), ami az olyan – ma inkább angolosan memónak, franciásan aide-mémoire-nak vagy formája után non-papernek nevezett – dokumentum, amely nem emelkedett határozat rangjára, de a jövőre nézve újratárgyalandónak tartják. Véleményem szerint azonban a legszebben és talán legfurfangosabban akkor jár el, amikor negatívan értendő dicséretáradatot

zúdít a magyar nemesekre mint a gyászbeszéd hallgatóságára, és utána tesz egy megjegyzést egy divatcikkre:

O boldogok ti! százszor boldogok
A' kik selyem pólyák' redői közt
Nyikkantatok meg!
Mindenható méltóságtok előtt
Nyitvák a' földi édennek kapúi:⁹
Nektek szabad minden. Hiszen ti úgy-e
Kiváltságos nép vagytok?
O tik lehetnétek szörnyű tudósok,
Csak akarnátok; nagy úrnak az szabad.
Ha úgy tetszik, tudatlanok maradtok,
Ha nektek e' hon, új föld, ismeretlen,
Az mind szabad, hiszen ti
Kiváltságos nép vagytok. – Még több is:
Lehetek, vagytok durvák és gorombák,
Neveletlenek, betyárok.....
Ezért nem szól meg senki titeket
Mint a' szegényt; mert nektek az szabad.
Hisz a' nagy úr, kiváltságos, szabad nép...
Nektek minden szabad... O boldogok ti!
No 's nemde, tisztelt gyászos hallgatóság.
Gyönyörű kép? – A' tükör nem hazud.
Én jót álok, a' legjobb *londoni*. (129–150.)

A Szilágyi által beszéltetett gyászszónok itt tehát „londoni tükörnek” nevezi magát; ez akkor válik érthetővé, ha egyrészt tudjuk, hogy a Velencében feltalált üvegtükör-gyártás központja a reformkorra már áthelyeződött főleg Londonba, másrészt hogy Ponori Thewrewk József 1833-ban szerkesztett és Pozsonyban kiadott egy satirikus szövegeket tartalmazó antológiát, amelynek címe *Beretválkozótiükör az új magyarok' számára*. Ezek a szövegek egyrészt irgalmatlanul gúnyolják a nyelvújítás, illetve az ortológia különböző képviselőinek szóújításait, másrészt hasonló modorban feszegetik a társadalmi ellentéteket, így például a szegénység és az alsóbb néposztályok elnyomatását vagy azokat a kísérleteket, amelyek javítani igyekeznek az alul lévők anyagi és társadalmi helyzetén, de ha ügyetlenül csinálják, akkor az ellenkezőjére fordul minden, és *angol* mintára még a társadalmilag nagyon veszélyes szervezett banditizmus is kialakulhat (vö. például a *Zakariás éneke* című darabot).¹⁰

⁹ Értsd: az Édenkert kapui. Ez az Édenkert, mint tudjuk, valahol Örményországtól délre, a Sínai-félszigettől északra terült el, rengeteget vitatkoztak rajta teológusok, földrajztudósok stb., hogy pontosan hol volt. Ennél több tintát csak Noé bárkájának landolása körül folyattak el. De a magyar nemes beengedi a kardos angyal, ugyanúgy, mint ahogy hídpénzt sem kell neki fizetnie a tiszafüredi gáton.

¹⁰ *Beretválkozótiükör az új magyarok' számára*, készítette PONORI THEWREWK József, Pozsonyban, Belnay' Örököseinek betűjével, 1833, 75.

Jelen tanulmány keretein túllépne a satíra hasonlóan részletes elemzése, amely – úgy látszik – még annak a rekonstrukciójában is segíthet minket, hogy az 1842 és 1844 márciusa közötti szinte mindennapi együttlétek során milyen modorban beszélgettek egymással Szilágyi és Arany. Meggyőződésem, hogy nem csupán *Az elvesztett alkotmány* ihletésében volt nélkülözhetetlen ez a pályaszatíra, hanem az Arany-féle speciális humor jó néhány eleme is rokonítható ezzel a féltudós, féldiák humorral, amely Bán Imre és Julow Viktor kutatásai nyomán szívósan tovább élt Debrecenben és Sárospatakon, a Péczely József által pártfogolt modernizáló, a *Lant* köteteiben megjelentetett új hangú, romantikusnak vagy biedermeiernek nevezhető hanggal, amely nem tudott meggyökeresedni azon a Hortobágyhoz közeli talajon, amelyben vígan virult a Julow által kálvinista ateizmusnak vagy református agnoszticizmusnak nevezett sajátos késő felvilágosodás.¹¹

Dereáno mindenesetre úgy látja – szerintem jelenlegi ismereteink szerint megalapozottan –, hogy Debrecenből való végleges távozása idején, amikor elindult frissen kinevezett rektorként Nagyszalonta felé, akkor gyakorlatilag lezárta tervezett költői pályáját, tanár és tudós kívánt lenni, ahogyan az életrajzíró költőien megfogalmazta, a mosolygó Apolló helyett az örökké komoly Minervához szegődött.¹² Ennek fő oka – úgy tűnik – az volt, hogy egyre nagyobb vonzerőt gyakorolt rá a nyelvtudomány, és nem csupán az a része, amelyet pontosan ebben az időben postára adott pályaműve tárgyalt, tehát *A magyar szókötés szabályai* (mint tudjuk, ezzel meg is nyerte a Magyar Tudós Társaság koszorúját), hanem a poétikához sokkal közelebb álló „ékes szókötés” is, vagyis latinosa kifejezéssel „syntaxis ornata”, amely a művészi verses és prózai szöveg szerkesztésének szabályait egyaránt tartalmazza. (Ezen a művén sokat dolgozott, befejezni azonban már nem tudta, mert megbetegedett.¹³) Hogy egészében a nyelv művészi használata érdekelte, azt egyértelműen bizonyítja a könyv elejére, a *Bevezetés* első paragrafusába illesztett Herder-idézet, amely cím nélkül, de könnyen azonosíthatóan a német filozófus *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról* című munkájából származik – igaz, hogy némileg rövidített formában:

Nem Amphion lantja épített városokat, nem csodavessző változtatta a pusztákat kertekké: a nyelv, az emberiség e hatalmas társasítója tevé azt. Ez által egyesült az emberiség, üdvözölvén egymást tagai [sic!], hogy megkössék a szeretet láncát. Ez alkotott törvényeket, ez kötött össze nemzetségeket; csak ez által vala lehetséges, a szívnek és léleknek örök formájában, az emberiség története! Míg most is előttem látom Homer hőseit s érzem Osian

¹¹ JULOW Wiktor, *Árkádia körül*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 284. – Gondolatmenetében Julow sokszor hivatkozik az általa és Bán Imre által szerkesztett antológiára, továbbá Otrókocsi Nagy Gábor és Molnár Pál tanulmányára: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, bev. tanulmány BÁN Imre, vál. és s. a. r. JULOW Viktor, Bp., Akadémiai, 1964 – OTROKOCSI NAGY Gábor, *A „debreceniség” alkonya (Ifjú Péczely József irodalomtörténeti értékeléséhez)*, Debrecen, A Debreceni Ref. Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai, 1939. – MOLNÁR Pál, *Debrecen a magyar irodalom történetében*, Debrecen, Dr. Bertók Lajos bizománya, 1941..

¹² DEREÁNO, *Arany János...*, i. m.

¹³ Uo.

[sic!] panaszait; jóllehet az éneklők és hősek árnyai olly rég elhagyták e földet. Valamit csak az emberi lélek valaha kigondolt, mit az előkor bölcsei gondoltak: nyelv által jó az hozzám.¹⁴

E pályamű tudománytörténeti elemzése nem feladatomban, csupán azt szeretném néhány példával bizonyítani, hogy a szókötés példaanyagát milyen forrásokból válogatta a szerző, és hogyan függ ez össze irodalmi ízlésével.

Amikor egy olyan fogalmat, mint a „nép”, kell pontosabban meghatározni vagy jelzőkkel pontosítani, akkor rögtön a nomádok jutnak eszébe, nyilvánvalóan azért, mert hajdanában nomád őseink honfoglaláskor alkotott törvényeiről írta *Árpád* című költeményét: „Ez egyszerü mondatot, pl. *egy népet pillantunk meg*, így magyarázza: *egy sok felül egybecsoportozott, fiatal, rabló népet pillantunk meg*.”¹⁵ Ennek a csöcse-léeknek a fejlődése pedig így jellemezhető: „*Az ember lény*, így szélesíti: *a hazát önzés nélkül szerető ember, fölötte ritka lény mindenha a világon*.”¹⁶ (Úgy látszik, nem csak irodalomról beszélgetett ebédnél vagy vacsoránál Arannyal, hanem a helyiekről is, akiket a szalontai dolgok iránt érdeklődő, rég Máramarosszigetre költözött barátnak Arany röviden így jellemez: „Mit írjak e darázs fészekről itt? Pöff, és puff; czivódás, mint quondam, cannibalismus, mint quondam.”¹⁷ Szilágyiról valóban elmondható – mint ezt igen helyesen a szakirodalom is nagyrészt elismeri –, hogy ő valamiféle furcsa ihletője *Az elveszett alkotmány*nak.¹⁸) A hazai pöff és puff relativitását egy további, furcsa ironikus csattanóval végződő mondattal is bemutatathatjuk: „Debrecen, Pest, Pozsony és Esztergam [sic!] *előkelő rendű várasok* [sic!] – Magyarországon.”¹⁹

¹⁴ SZILÁGYI István, *A magyar szókötés szabályai*, Pest, Magyar Tudós Társaság (Nyelvtudományi pályamunkák), 1846, 11. „Nicht die Leier Amphions hat Städte errichtet, keine Zauberrute hat Wüsten in Gärten verwandelt: die Sprache hat es getan, sie, die große Gesellerin der Menschen. Durch sie vereinigten sie sich, bewillkommend einander, und schlossen den Bund der Liebe. Gesetze stiftete sie und verband Geschlechter; nur durch sie ward eine Geschichte der Menschheit in herabgeerbten Formen des Herzens und der Seele möglich. Noch jetzt sehe ich die Helden Homers und fühle Ossians Klagen, obgleich die Schatten der Sängers und ihrer Helden so lange der Erde entflohn sind. [Ein bewegter Hauch des Mundes hat sie unsterblich gemacht und bringt ihre Gestalten vor mich; die Stimme der Verstorbenen ist in meinem Ohr; ich höre ihre längst verstummten Gedanken.] Was je der Geist der Menschen aussann, was die Weisen der Vorzeit dachten, kommt, [wenn es mir die Vorsehung gegönnt hat,] allein durch Sprache zu mir” Johann Gottfried HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 2 Bände, Band 1, Berlin und Weimar 1965, 343–354, II, 9, 2. *Das sonderbare Mittel zur Bildung der Menschen*. Lásd az interneten is: <http://www.zeno.org/nid/20005052084>. (utolsó megtekintés: 2019. november 26.) – A Szilágyi által le nem fordított részeket szögletes zárójelbe tettük.

¹⁵ Uo., 27.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ARANY János, *Levelezés 1, Levelezése 1828–1851*, kiad. BISZTRAY Gyula, SÁFRÁN Györgyi, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975 (Arany János Összes Művei, 15), 17.

¹⁸ Beöthy Zsoltot idézve így méltatja Arany eposzát Voinovich Géza is. VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Bp., Universitas Könyvkiadó–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019, 55–56.

¹⁹ SZILÁGYI, *A magyar szókötés...*, i. m., 30.

Példát csak élő vagy szélesebb értelemben vett kortárs klasszikustól vesz: Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Berzsenyi a forrásai. Ismeri természetesen a magyar élet elmaradhatatlan velejáróját, a hízelgést és a fensőbbség kritikátlan dicsőítését is mint nemzetkarakterológiai forráscsoportot. Van például egy mondata, amelyet a legkülönbözőbb nyelvtani kategóriák illusztrációjaként használ fel; hogy ha valaki az egyiket nem vette volna, akkor legalább a másik helyen akadjon meg rajta a szeme: „*Ti és ők* mindnyájan, valamint az egész váras is, előre *fogtok* lovagolni, korán üdvözlendők az új főispányt.”²⁰

Természetesen van véleménye az európai külpolitikáról is; ezt a mondatot is legalább háromszor elhelyezi különböző nyelvtani kategóriák bemutatására: „a lengyeleket, a pártosoknak hirdetteket, az orosz kormány Sibériába küldé.”²¹ Vagy: „az orosz kormány, a lengyeleket, kik pártosoknak ítéltettek, Sibériába számúzé.”²² Rákóczi nevét nem szabad leírni, tehát leírja helyette gyámja nevét, akiről viszont minden olvasó tudja, hogy mit kell róla tudni: „Kollonics püspöknek megparancsoltatott.”²³

De a legszebb kis történet, amelyet akár Arany is vállalt volna népies oktatóköltmény alapjául (vö. *Az első lopás*), így hangzik: „A biró fia ellopta a pap ökrét: de azért a falu elöljárói nem büntették meg.”²⁴ Ám az így fölmentett ifjú továbbra is helytelenkedik: „a biró fia, ámbár a pap tyúkját és lovait ellopta: még sem büntettetett meg.”²⁵

Nagyon érdekes az a szakasz az értekezésben, amely azt fejtegeti, hogy miként eshet bele egy olyan szabad szó szerkezetű (azaz szórendileg nem kötött) nyelv, mint a magyar, olyan hibába, amelybe az egyébként mindig szükségszerűen mintának tekintett latin is beleesett, hiszen annak a szórendje még a magyarnál is szabadabb. Erre azért hoz fel költői példákat Horatiusból, hogy bebizonyítsa, a költészet megengedheti magának a látszólagos nyelvtani botlásokat is, hiszen iskolás szempontból nézve még Horatius is elmarasztalható lehetne, amikor látszólag vét az érthetőség ellen, mint például a *Szatírák* I. könyvének 5. darabjában, a 72. sorban, amikor így szól: „*Ubi sedulus hospes paenae macros arsit dum turdos versat in igne.*”²⁶

Politikai nézeteit enyhén szólva nem titkolja, amikor például egy Kölcsey-levélidézetet – a szerző nevének elhallgatásával! – szó be annak a bemutatására, hogy hogyan lehet nyomatékosságot elérni két egymás után elhelyezett ige határozóval, avagy úgy, hogy a két „határozó” vegye közre az igét. Az idézet a felségsértésért perbe fogott és elítélt Wesselényire vonatkozik: „holnap kétszer írom *le* a Wesselényi pörét.”²⁷ Ami a világpolitikát illeti, igen könnyen tud összehasonlítást tenni, amikor a hírnevet

²⁰ Uo., 32.

²¹ Uo., 34.

²² Uo., 37.

²³ Uo.

²⁴ Uo., 38.

²⁵ Uo., 40.

²⁶ Uo., 60–61. – Bede Anna fordításában: „hol a szorgos / gazda, soványka rigót megforgatva a tűzben, / majd odaég maga is”. HORATIUS *Összes művei*, Bede Anna fordításában, Budapest, Európa, 1989, 215.

²⁷ SZILÁGYI, *A magyar szókötés...*, i. m., 76.

jelentő melléknévi állítmányokról értekeznek, ilyenek például: „ismeretes, nevezetes, híres, gyanús, emlékezetes”; az ismeretesebb a „tolvajlásról” alakból hozza össze, azután következik az összehasonlító nemzeti karaktertan: „Tokaj boráról, Éjszak-America szabadságáról, Anglia alkotmányáról híres.”²⁸ Igen megszívlelendő véleménye van továbbá a nemzeti emlékezetéről is, amikor a többek között elfelejtkezést jelentő igéről értekezik. A példamondat: „a mely nemzet apostolairól hamar elfeledkezik, s letesz azon kötelességről, hogy emlékek fenntartásáról gondoskodjék: nem méltó hogy róla jól vélekedjünk.”²⁹ Egészen lírainak tekinthető, hogy saját legkeservebb csalódását is bevonja egy példamondat erejéig, ugyanis orvos akart lenni, de nem bírta elviselni a medikusoktatást: ezért a távolító ragot (-tól, -tól) így illusztrálja: „irtózik a bonctantól”.³⁰ Az uralkodót kétszer említi, egyszer nem is őt magát, hanem az őt dicsőítő királyhimnuszt, másodszer azonban úgy, mint tudománypártolót: „Ferdinánd király, a magyar academiának ajándékozta, koronázási ajándékának egy részét.”³¹ Egyébként a külföldi uralkodók közül Erzsébet királynőt emlegeti, mint aki meggyilkoltatta Stuart Máriát,³² a hazaiak közül határozott ellenszenvvel emlegeti Dobzse Lászlót,³³ és alaposan megrója Endrét és Bélát, mivel még herceg korukban fellázadtak bátyjuk és uralkodójuk ellen.³⁴ Az egyetlen király, akit igen előkelő társaságba soroz, az maga Mátyás, akit Árpád és Franklin közé helyezi.³⁵

Teológiát is tanult debreceni diák létére, a lehető legnagyobb tárgyilagossággal nyilatkozik Pázmány stílusának nagyszerűségéről, és példaképpen éppen Alvinczi Péter ellen írott gyilkosan ironikus röpiratát hozza fel. Kortársai írásai közül pedig két olyan remekművet is kiemel, amelyek mind a mai napig őrzik ezt az értéküket, az egyik Kazinczy Sallustius-fordítása, a másik Kölcseynek Berzsenyi fölött mondott emlékbeszéde. Ezekről írja: „bátran erősíthetjük, mit Kazinczy Dayka egyik odájáról mondott: így még nem zenge magyar lant!”³⁶ – Nagyon ideillik egy stilisztikailag, irodalomtörténetileg és a nemzeti érzés szempontjából magas hőfokon végigírt nyelvtudományi értekezés szövegében a „lant” kifejezés, amelyet tudomásom szerint egyáltalán nem volt szokás prózai művekre használni. Úgy látszik, így is el lehetett búcsúzni a bárányméltótól, ha az ember előtte már megutálta a boncolást is. Meg a jelen sivatag valóságával is szembe lehet szögezni az újjászületési reményt; elég, ha ’zsoltárnak’ nevezünk egy újszövetségi himnuszt...

²⁸ Uo., 90.

²⁹ Uo., 97.

³⁰ Uo.

³¹ Uo., 123.

³² Uo., 107.

³³ Uo., 59.

³⁴ Uo., 53, 118.

³⁵ Uo., 51.

³⁶ Uo., 79.